

УДК 821.161.2“18/19”І.Франко:39(4):82.02:314.7

“ШУКАННЯ В ОРІЄНТІ”: МІГРАЦІЙНА ШКОЛА У РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Святослав Пилипчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

У статті проаналізовано Франкову оцінку методологічних пошуків представників міграційної школи. Відзначено значний вплив ідей засновника школи Т. Бенфея та його послідовників на активний поступальний рух фольклористики у Європі. Сконцентровано увагу на використанні здобутків міграціоністів в уснословеснознавчому дискурсі І. Франка.

Ключові слова: міграційна школа, мандрівний сюжет, міжкультурний обмін, науково-методологічна концепція, першоджерело.

На пожвавлення фольклористичних досліджень у Європі суттєвий вплив мали ідеї представників міграційної школи. Саме думки засновника школи Теодора Бенфея відкрили нові перспективи студіювання багатого фольклорного матеріалу, дали поштовх до написання численних розвідок, що виходили далеко поза межі “затхлої атмосфери” одноманітних міфологічних пошукувань. На зміну популярному у міфологів, але вже застарілому методу реконструкції, здогадів, етимологічних та інших тлумачень у Бенфеївській парадигмі наукового пошуку прийшов метод критичного аналізу і порівняння текстів. Зміщення акцентів, поглиблена увага до першоджерел, залучення якнайширшої кількості народнопоетичних творів позитивно вплинули на переорієнтацію основних завдань науки, зумовили дальшу інтенсифікацію уснословеснознавчих студій, сприяли зміцненню авторитету фольклористики у гуманітаристиці. Відомий український методолог Л. Білецький, вказуючи на вагомість теорії наслідування, зазначав, що вона “зробила величезний вплив на дальший хід історично-літературних дослідів” і “створила цілу епоху” [1, с. 217].

Теорія запозичень пропонувала нову відповідь на центральне питання: як пояснити численні тотожності, збіги, подібності в уснословесних традиціях різних народів. У розлогіму вступному слові до німецького перекладу “Панчтантра” (1859) Т. Бенфей зазначив, що є всі підстави вважати прабатьківщиною казкового епосу Індію, адже саме з цього культурного осередку більшість казкових мотивів розпочинають свою багатовікову мандрівку. “Висліди Бенфея показали вченому світові що те, що міфологи вважали за дуже давнє, ще доісторичне й ісконне, властиве тому чи іншому народові, є, по-перше, далеко пізніше й відноситься до епохи історичної, а, по-друге, воно є чуже і запозичене, і що, таким чином, будувати на ньому уявлення про національність, як це гадали патріоти-романтики, у великій мірі небезпечне” [1, с. 217]. Відтак, одним із основних здобутків міграціоністів можемо вважати підтвердження історичності

народної белетристики і паралельне спростування наскрізь праарійського потрактування народної усної словесності. Новаторство Т. Бенфея виявилось не в самій ідеї про запозичення (подібні міркування існували і до нього), а в конкретизації, унаочненні здогадів численними прикладами. Власне, своїми вислідами Т. Бенфей лише по-новому на розлогому матеріалі інтерпретував уже неодноразово висловлені думки щодо місця запозичень у формуванні фольклорної традиції. Для підкріплення висловлених спостережень дослідник запропонував ретельно опрацьовану схему можливих міграційних процесів. Він окреслив три основні шляхи перенесення казкових мотивів та сюжетів з Індії в Європу:

1. Зі східного узбережжя Середземного моря на крайній захід в Іспанію, де араби і євреї утворили державу.
2. Зі сходу на захід через грецький архіпелаг у Сицилію.
3. Із Передньої та Малої Азії через Візантію на Балканський півострів і на Русь.

Учений водночас озвучив причини мандрівки сюжетів:

1. Завоювання Олександра Македонського (IV–II ст. до н.е.).
2. Арабські завоювання та хрестові походи (X–XII ст.).

Оскільки Т. Бенфей пропонував свіжий погляд на фольклорну традицію та переконливо заперечував часто доведені до абсурду “метеорологічно-солярні” теорії міфологів, дуже швидко сформувалася численна когорта його прихильників, з’явилася чимала кількість досліджень, виконаних у руслі центральних ідей “теорії запозичень”. У Німеччині методологію міграційної школи розвивали Р. Келлер (“Про європейські народні казки” – 1865), М. Ландау (“Джерела “Декамерона” – 1869), І. Вольте, у Франції – Е. Коскен (“Народні казки в Лотарингії” – 1886), Г. Паріс (“Східні казки в середньовічній літературі” – 1875), в Англії – А. Клоустон (“Народні казки та вигадки, їх міграція і трансформація” – 1887), в Італії – А. д’Анкона, Д. Кампоретті, у Росії – О. Веселовський. Послідовники німецького вченого (чимало з них об’єдналися довкола журналу “Схід і Захід”, що його заснував Т. Бенфей, як афішу для декларації нових відкриттів на ниві міжкультурних обмінів) намагалися значно розширити горизонти студіювання матеріалу, продемонструвати дієвість підтримуваних ідей не лише на прикладі казкового епосу, а й інших фольклорних жанрів. Розвиток постулатів школи вплинув на поглиблене вивчення давніх літератур, стимулював відшукування не лише шляхів можливої міграції образу, мотиву чи сюжету, а й з’ясування їх еволюції, тих змін на синхронному та діахронному рівнях, що відбувалися у процесі тривалої подорожі. Через вивчення джерел, через порівняння міграціоністи змогли у багатьох випадках показати, що є давнє й оригінальне, а що “є результатом різномірних агломерацій та переробок, котрі незмірно розширили, а подекуди навіть фундаментально змінили первісне епічне ядро...” [7, т. 53, с. 407].

Водночас паралельно з’явилася й чимало противників міграційної школи, які викривлено і спрощено розуміли висловлювання Т. Бенфея, а тому запевняли, що він та його прихильники хочуть усі фольклорні мотиви та сюжети признати продуктом духовної діяльності давніх індусів, що у студіях міграціоністів незаперечною є тенденція “натягання і валкування” усього матеріалу до “індійських первотворів”.

Зважаючи на неабиякий авторитет школи, її помітну роль у розвитку фольклористики, “теорія запозичень” стала предметом прискіпливої уваги І. Франка – одного із найретельніших дослідників методології вивчення фольклору. Передусім варто зазначити, що вчений висловив чимало схвальних відгуків про методологічні побудови міграціоністів, високо оцінював здобутки Т. Бенфея та його послідовників. Власне, І. Франко як позитив відзначав посилену увагу до порівняльних дослідів та прискіпливу роботу над з’ясуванням джерельної бази фольклору. Дослідникові імпонувало й те, що прихильники теорії запозичень “не вважали свою теорію за єдиний ключ до розв’язання усіх загадок народознавства” і у численних студіях демонстрували “стриманість, остерігаючись єдино перед апіористичним або надто поспішним висновком” [6, т. 45, с. 263].

Стоячи на сторожі наукової справедливості, І. Франко систематично спростовував намагання дискредитувати міграційну школу її начебто “зацикленістю на Індії”. Учений наголошував, що міграціоністи “добре відрізняють твори побутові, саморідні від мандрівних” і, що “мандрівку всіх людських творів... не підтягають під якусь апіорну схему, а стараються віднайти її сліди при тих самих великих історичних шляхах, якими йшла цивілізація з прастарих центрів освітніх: Вавілона, Єгипту, Індії, Фінікії, далі Греції й Риму” [6, т. 29; с. 420]. І. Франко вважав цілком слушними міркування про існування так званих “великих огнищ освіти”, які мали потужну “промінюючу силу” і на тривалий час стали першоджерелом поширення культурного продукту, тими “цивілізаційними центрами”, які “полишали сліди на духовому обличчі” різних народів.

Виникнення школи, на переконання І. Франка, стало логічним і закономірним, оскільки у середині XIX ст. фольклористика, як й інші суміжні дисципліни, набрала обертів, мала достатньо фахових напрацювань, аби сформувалася нова методологічна доктрина, спрямована на пояснення складних міжнаціональних контактів на рівні духовних здобутків (передусім уснословесних творів). Учений виокремив низку найсуттєвіших чинників, що активно розширювали теорію Т. Бенфея, зокрема цьому сприяв розвиток порівняльної лінгвістики. “У міру вивчення старих азіатських літератур було відкрито літературні джерела багатьох усних переказів і оповідей, що живуть на вустах нашого народу; відкрито шляхи, якими вони дійшли до нас, а внаслідок того констатовано міжплеменні зв’язки і цивілізаційні впливи, які справді мали місце в так звані історичні часи, але про які з писаних джерел нічого досі ми не знали; це дало початок новій теорії, новій народознавчій школі, так званій міграційній” [6, т. 45, с. 262]. “Було одержано фон незмірно глибокий і широкий”, – переконує І. Франко, – “для з’ясування народознавчих загадок, для з’ясування *схожостей* (курсив мій. – С. П.) у віруваннях і звичаях, у ... духовній творчості” [6, т. 45; с. 262].

Бенфееву передмову до “Панчатантри”¹ І. Франко називав знаменитою, і такою “де уперше великим науковим апаратом виявлено не тільки індійське походження великої сили західноєвропейських казок, новел та байок..., але також

---

¹ Збірник “Панчатантра” І. Франко вважав компілятивним, номінував його як “енциклопедію народної творчості індійської, куди многі покоління вкладали здобутки своїх думань, вірувань та витвори своєї фантазії” [6, т. 46, кн. 2, с. 32].

шляхи, якими йшли ті твори до Європи в середніх віках і пізніше” [6, т. 30, с. 463]. Учений вважав доцільнішим номінувати школу “історичною”, оскільки її основним завданням стало з’ясування історії досліджуваного явища, від часу виникнення до сучасного стану побутування. Серед першочергових заслуг міграціоністів, на думку дослідника, є те, що “саме вони піднесли понад усякий сумнів стисло історичний характер народної белетристики, відсунули на бік трактування її як залишків великої минувшини або рештків скарбів, винесених нашими предками з їхньої праарійської колиски” [6, т. 45, с. 264].

Якщо у Т. Бенфея важливе питання національної специфіки фольклору залишалось на маргінесі, то продовжувач його ідей М. Мюллер, якого, до речі, І. Франко називав “знаменитим орієнталістом”, однозначно стверджував, що принцип наслідування у жодному разі не відкидає ідеї національності. Автор праці “Мандрівка легенд”, як резюмує Л. Білецький, вважав: “запозичувалась схема, кістяк оповідання, на який накладалось тіло своїх національних і побутових обставин. Таким чином сюжет може бути і чужий, але те тіло, яке на нього накладають, та одежа, в яку одягають, залежить від часу й культури тої країни, до якої він замандрував, і це все є національного витвору” [1, с. 218].

Акцентція на проблемі національної своєрідності широко імпонувала І. Франкові. Переконаність у домінуванні національного сегмента в усній традиції кожного народу була вихідним пунктом фольклористичних студій ученого. Превалюючий первень етнічно специфічного у фольклорі І. Франко обґрунтовував і у теоретичному вимірі, і, частково послуговуючись методологічними прийомами бенфеїстів, цілеспрямовано переводив свої міркування у площину практичних студій. Зокрема, однією із перших спроб з’ясувати маршрут мандрівки відомого новелістичного мотиву про “приборкання норавливої” є стаття “Старинна романсько-германська новела в устах руського народу”, в якій дослідник спробував “докладно виказати хід і розвиток” аналізованої фабули, зазначаючи, що вона очевидно “прийшла з Азії через арабів до полудневої, а відтак і до середньої Європи, змінюючись всюди і приноровлюючись до характеру і світогляду даного народу” [6, т. 26, с. 271]. Аналізуючи згадану розвідку, Я. Гарасим зазначає, що її науковим пуантом є “Франкова дефініція найприкметнішої ідіоетнічної риси в українській обробці міграційного сюжету...” [2, с. 136].

У праці “Жіноча неволя в руських піснях народних” І. Франко продовжив опрацювання зазначених ідей. Дослідник чітко розмежував “бродячі”, “мандрівні” мотиви і власне “щироруські”, при цьому звертав особливу увагу на деталі з виразною українською доміантою, на елементи, що є національною “домішкою”. Учений висловлював переконання, що такі непоодинокі натяки на локальне опрацювання теми є яскравими виразниками ментальних рис народу, в них утверджується морально-етичний імператив етносу, вони формують неповторне “духовне обличчя” українців. Висвітлюючи один із визначальних етнопсихологічних пунктів – “роль жінки у суспільстві”, І. Франко зазначав: “На всякий спосіб признати треба, що в піснях щироруських погляд на жінок і на права мужа далеко гуманніший, чуття далеко лагідніше і чистіше, ніж в піснях бродячих, т. є. перейнятих від других народів” [6, т. 26, с. 240]. Ця теза – не тільки суттєве доповнення до розвідок спрямованих на розвиток концепції національної самобутності фолькло-

ру, а й важливий “методологічний прорив”, адже, на відміну від міграціоністів, дослідник не обмежився самим лише відшукуванням першоджерел аналізованих творів, а й зосередився на їх “ідеологічній еволюції”, запропонував новий “порівняльно-історичний” напрям студій. Доречно зазначити, що цей методологічний прийом І. Франко систематично застосовував у пізніших працях як дієвий інструмент для об’єктивного збагнення “національних первнів” української уснословесної традиції.

Грунтовніше дослідницьку стратегію міграційної школи І. Франко апробував у докторській дисертації “Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія”, де аналізує відомий сюжет і за можливим місцем постання, і за основними етапами тривалої мандрівки, і за тими трансформаціями, що відбуваються залежно від часу та місця побутування, і за амплітудою сюжетних перипетій, що звужуються (редуються), або ж розгортаються у процесі історичного “розвою”. Водночас учений з’ясовує, чи на певному часовому відтинку твір функціонує як бліда копія первовзору, чи як довершений самостійно опрацьований варіант. Запропонована схема вивчення “літературної історії” твору, зважаючи на вельми цікаві результати такого “занурення” у глибину віків, віднайдення великої кількості оригінальних деталей на шляху до досягнення “інваріанту”, та загалом значну евристичну цінність, стала вагомим внеском у розвиток фольклористичної методології. Зрештою І. Франко через витриманий в душі найкращих європейських зразків ретроспективний аналіз теми доходить загального висновку, що основа роману про Варлаама і Йоасафа має східні корені і первісно “зредагована після повісті індійської” [6, т. 46, кн. 2, с. 36].

З’ясовуючи уподобання європейців під час запозичень, І. Франко спостеріг певні тенденційні моменти на рівні генологічному. Окрім казкового епосу, шлях до Європи було відкрито передусім притчам (“джатакам”), яких в Індії “була величезна маса”. Очевидно виразний дидактичний підклад, що реалізується у максимально доступних формах, цього поширеного жанротипу відповідав духовним запитам європейців, відтак жвавий процес засвоєння, “живого переходу”, “приноровлення” мав виразну мотивацію, не був випадковим, і zarazом стимулював у західній літературі нерв самостійної творчості.

Труднощі під час окреслення приблизного маршруту мандрівки сюжету виникають внаслідок втрати його цілісності. На основі аналізу окремих фрагментів колись єдиного твору важко відтворити усю повноту картини його різночасових трансформацій та встановити ареал поширення теми. Така фрагментарність може бути свідченням “вигасання” сюжету, його поступової редукції, або ж плавного розподілу на окремі підтеми. З цього приводу І. Франко говорив, що “не вдаючися ні в які апіорні мудрування, можна сказати лише одно, що вже сам той факт, що на таким широченнім просторі і на великім протязі часу, а ще й до того на старім історичнім шляху, куди від правіків ішла мандрівка різнородного культурного добра зі сходу на захід і з заходу на схід, стрічаються нам такі досить загадкові фрагменти якоїсь, очевидно, здавна затемненої цілості, велить нам догадуватися, що ся цілість мусила колись існувати і то в такій формі, що робила зрозумілою її мандрівку та її переміни” [6, т. 35, с. 324].

Вивіреним синтезуючим викладом магістральних ідей міграційної школи І. Франко запропонував у лаконічній за обсягом, проте фундаментальній за широтою концептуального осягнення науково-методологічних пошуків фольклористики ХІХ ст. статті “Що таке казковий мотив?”. У цій розвідці учений вкотре виступив адвокатом Бенфеєвих тверджень, відзначаючи аналітизм і об’єктивність дослідницьких рефлексій німецького санскритолога, переконливо доводячи, що автор вступного слова до видання “Панчатантри” 1859 р. завжди “держиться реального ґрунту, слідить нитку традиції доти, доки дозволяють його джерела, а далі не важиться йти ані кроку” [8, с. 206]. Відтак, оскільки найдавніша перевірена інформація доводила ученого до “останнього” давньоіндійського джерела отої багатой традиції, яка на той час активно входила у європейський науковий простір, а під впливом порівняльної лінгвістики стала вельми запотребованою, цілком логічною стала Бенфеєва зосередженість саме на зразках духовної культури цього “освітнього центру”. Не “особлива predisпозиція до Індії”, а потужний тиск “маси детально перевірених фактів” [8, с. 206] став визначальним імпульсом для систематичного “стеження” траєкторії поширення індійських казкових мотивів. Ці ж фактори, як зазначає І. Франко, зумовили й те, що “факт міграції творів по Бенфеєвих дослідках стався безсумнівною науковою правдою” [8, с. 206]. Відсутність у фундатора теорії глибшого “занурення” в інші культурні осередки давнього світу (передусім йдеться про вавилоно-асирійську та єгипетську “старовину”) І. Франко пояснював банально: тогочасна наука не знала справжнього “духовного скарбу” згаданих цивілізаційних вогнищ, бо їх велична культурна атмосфера через інтенсивні дослідження єгиптологів (Ж.Ф. Шампольона, К.Р. Лепсіуса, А. Ермана) тільки-но починала відкриватись для європейської науки.

І. Франко вельми прихильно сприймав “некатегоричність” дослідницьких висновків Т. Бенфея, відзначав його обережність в інтерпретації складної уснословесної матерії (передусім казок та новел), позитивно оцінював об’єктивне доведення генетичного розбору будь-якої фольклорної одиниці до “останньої доступної межі” і свідому відмову науковця від доконечного і такого, що не підлягає оскарженню, з’ясування постановки аналізованих творів. Відтак, окреслюючи сформовану перспективу і реальні сфери впливу школи, український методолог відзначав, що “теорія міграції – се ще зовсім не теорія генези” [8, с. 206]. Отож, центральне питання “з яких кругів ідей”, “яким способом”, “коли і де первісно повстав” той чи інший мотив після дослідів міграціоністів залишалося відкритим. Адепти школи дійшли лише до межі, далі якої, зважаючи на брак фактичних доказів, фольклористика другої половини ХІХ ст. сягнути не могла.

І. Франко вказував на те, що школа Бенфея виникла як спроба диверсифікації підходів до наукового осмислення величезного масиву сирого фольклорного матеріалу, який потребував негайного якісного опрацювання. Така спроба боротьби із монопольним правом школи Гріммів виявилась досить продуктивною і засвідчила новий етап розвитку фольклористики, доводячи перспективність цієї галузі науки.

Прихильники теорії запозичень, як зазначає Франко, “пісні, казки, оповідання, байки тваринні і т.п.” пропонували “студіювати в безпосередньому зв’язку з іншими аналогічними літературними творами за допомогою порівняльно-літе-

ратурного методу” [6, т. 45, с. 263]. Дослідник не випадково робив акцент на “порівняльно-літературному” (в інших варіантах “порівняльно-історичному”) методі, адже саме він став ключем до збагнення багатьох таємниць, що впродовж століть ховалися за завісою незнання. Систематичне випрацювання окресленого методу стало, очевидно, головним чинником плавної трансформації міграційної школи у компаративістичну (порівняльно-історичну), для якої компонент порівняння став винятково важливим та дієвим інструментом опрацювання значних пластів уснословесного матеріалу різних народів світу.

Своїми студіями Т. Бенфей та послідовники, як спостеріг І. Франко, показали “разючу подібність великої кількості... творів у різних народів, різномірність і строкатість комбінацій при відносно невеликій кількості основних мотивів”, що стало “свідченням перенесення, мандрівки тих мотивів з краю до краю, від народу до народу” [6, т. 45, с. 263]. Учений, пропонуючи оцінку праць міграціоністів, не шкодував високих слів, називав їх праці “чудовими” та “многочисними”. У цих студіях “за вихідну точку служили відносно найдавніші прототипи дуже багатьох наших усних оповідань, відкриті в далекій Індії, Монголії або Китаї, ці вчені крок за кроком слідували за перетворенням даних мотивів при їх мандрівці від народу до народу, виявляючи при тому, як твори неодноразово були носіями певної релігійної, сектантської, суспільної або політичної пропаганди” [6, т. 45, с. 263]. Суттєвим моментом у вивченні наслідків “переймання” відомих сюжетів, – наголошує І. Франко, – є зміна “світогляду” твору, адже незворотною є його ідеологічна переорієнтація відповідно до духовних запитів суспільства, у якому функціонує.

У низці розвідок І. Франко засвідчив добру обізнаність із основними положеннями праць Т. Бенфея. Учений відзначив внесок німецького дослідника у вивчення джерельної бази фольклорної прози (казки, новели, фавстів) і вказував на те, що висловлена в “епохальному вступі” до “Панчатантри” Бенфейська теза про вельми продуктивний шлях руху “азіатських, зокрема індійських казок” “через Тибет ... до монголів, а від них до Північної Русі..., а звідти в усній формі.. до всієї Європи” [6, т. 29, с. 125] недостатньо аргументована. “Це твердження, – додає І. Франко, – у повному його обсязі не можна вважати правильним, однак щодо деяких аспектів такі фольклористи, як Веселовський, Потанін та інші, довели його слушність” [6, т. 29, с. 125]. Водночас І. Франко був категорично проти того, щоби складні процеси обміну міжетнічними культурними здобутками, “продуктами духовної праці” вписувати у якусь незаперечну схему, встановлювати певні маршрути, переводити у площину безапеляційного факту гіпотетичні здогади щодо можливих шляхів міграції сюжетів та мотивів. Одну із центральних тез Т. Бенфея про причини проникнення елементів багатой орієнтальної літератури в Європу І. Франко концептуально підтримує, вказуючи, що “в часі *хрестових походів* (курсив наш. – С.П.)... європейське лицарство познайомилось зі Сходом і принесло відтам багато відомостей, повірок і оповідань” [6, т. 46, кн. 2, с. 30]. Не викликав в українського фольклориста значних застережень й інший (у Бенфейській теорії хронологічно перший) детермінуючий чинник поживлення літературного обміну за маршрутом Індія-Європа, оскільки “...від часів *Александра Великого* тривав і не переривався зв'язок між Індією і греками, і що фінікіяни торгували з Індією і могли не одну звістку переносити відтам усно...” [6, т. 46, кн. 2, с. 34].

Продовжуючи схвальні оцінки діяльності міграціоністів, І. Франко вказує на те, що вони не абсолютизували свою теорію, не обмежували джерельну базу лише давньоіндійським фольклором. Навпаки, підкреслює Франко, “впровадили вони історичний метод лише там, де його можна було застосувати і де для його застосування був уже нагромаджений матеріал...” [6, т. 45, с. 263]. До “чеснот” школи відносив наш учений також “стриманість у висновках”, уникання “апріористичних” і поспішних умовиводів, спирання на “фактичні стосунки”, звернення уваги не лише на подібності, а й на відмінності.

Приклад свідомої відмови від штучного “натягування теорії” запропонував сам Т. Бенфей, який вважав абсолютно неприйнятним вказувати на індійське походження усієї народної белетристики. І. Франко ж виступав проти сліпого, бездоказового відшукування першовзірця, засуджував спроби деяких науковців лише на основі схожості окремих деталей переконувати у генетичній спорідненості сюжетів. Зокрема у процесі вивчення притчевого сюжету про чоловіка, що, тікаючи від розлюченого звіра, опинився над прірвою (т. зв. притча про однорога), український дослідник вважав помилковим те, що Ф. Лібрехт, Т. Бенфей і Н. Кун до його пізніших варіантів залучили оповідання у записі Дюбуа, оскільки воно, хоч і виявляє позірну близькість із аналізованим твором, але за своїм етнологічним складом жодним чином “не має нічого спільного” із притчею. Відтак, український учений запевняє, що потрібно враховувати не лише зовнішні, а й внутрішні критерії під час встановлення, фігурально кажучи, “родинних зв’язків” між творами.

До глибшого осягнення сутності методологічних доктрин різних фольклористичних шкіл І. Франка підштовхував М. Драгоманов. Перебуваючи у вирі європейського наукового життя, у “самому осередку руху на полі фольклору”, “Українець” й сам ретельно вивчав помітніші праці колег фольклористів. Гостро засуджуючи методологічні пошуки одних дослідників та вилущуючи зерно істини у розслідах інших, М. Драгоманов завжди мав свою аргументовану позицію щодо наукової оцінки усної словесності. У низці досліджень учений роздумував над здобутками міграційної школи, сам їх примножував, використовуючи аналогічні методологічні підходи. Частину ранніх студій М. Драгоманов виконав під безпосереднім впливом популярного на той час “бенфеїзму” (головно праці 1870-х і поч. 1880-х років). Відомий український фольклорист доповнив теорію наслідування етнологічною теорією Е. Ланга та соціологічними поясненнями запозичень. Найпоспідовніше ідеї Т. Бенфея М. Драгоманов розвивав у праці “Про шолудивого Буняку”. Дослідник також говорив про необхідність вивчення взаємозв’язків і взаємовпливів усної та книжної поезії, наголошував, що в “так званому “народному” у новоевропейських націй дуже багато “книжного” й дуже мало елементів місцевого, національного походження, особливо у сфері прозової словесності: казках, новелах, анекдотах” [4, т. I, с. 192]. М. Драгоманов вивчав “ембріогенез” твору – процес його росту і поширення. Методологія дослідника охоплювала рух від конкретного тексту до вирішення питання: чи був факт наслідком самостійної творчості на основі історичної події, чи запозичений в інших народів.

Декларуючи власну чітку позицію щодо розуміння непростих процесів формування національної фольклорної традиції, автор серії досліджень про історичний епос українців домагався й того, аби талановитий молодий учений І. Франко у поліфонії здогадів, гіпотез, міркувань виробив власну науково-методологічну концепцію, зорієнтовану передусім на якісне й об’єктивне збагнення матеріалу. Сам М. Драгоманов вважав, що в багатоголоссі фольклористичних теорій “слово правди” належить порівняльно-історичним дослідам, тому й “навертав, – як зазначає Я. Мельник, – І. Франка до компаративістичної віри” [5, с. 24].

Досить прихильно сприймав Бенфеєву теорію М. Грушевський, який до заслуг німецького філолога зараховував твердження про те, що “Україна... мусила здавна служити тим мостом, через котрий переходили греко-римські й індійсько-жидівсько-арабські, а додамо – і ще старші вавилонські теми на північ, захід і схід” [3, т. 1, с. 161]. Франків колега також відмовлявся сприймати увесь казковий епос як “продукт імпорту”, підтримував тезу про існування сюжетів, що виникли під впливом місцевої традиції. “Докладніший аналіз, переведений новими методами, на основі теперішнього фольклорного матеріалу... викрие і в нашій збірці епосі теми, мотиви і риси оригінальні, первісні, котрі ми зможемо з повним правом записати в репертуар староплеменної доби” [3, т. 1, с. 162–163]. Дещо модифікуючи концепцію Г. Паріса щодо превалюючого у народній белетристиці “домашнього елемента”, до якого згодом допасовують деталі запозичені, нерідко досить механічно, М. Грушевський стверджував: “Оригінальні вимисли і пояснення густо переплітаються ...з мандрівними мотивами, християнськими і нехристиянськими, часом дуже старими: вавилонськими, індійськими і т.д.” [3, т. 1, с. 166]. Ці мандрівні мотиви, за М. Грушевським, є “постійними атомами, що стрічаються по цілім світі”, виявити які “...можна тільки детальними дослідями над поодинокими темами чи групами, – дослідями дуже складними і трудними, котрі мусять вилучити елементи запозичені і вияснити оригінальні прикмети...” [3, т. 1, с. 166].

Оскільки численні дослідження наступних поколінь фольклористів та істориків літератури засвідчили неіндійське походження багатьох прототипів навіть у сфері казкового епосу (конкретніше у групі героїко-фантастичних казок), І. Франко підставово зазначив, що “внаслідок цього теорія Бенфея про походження найбільшої частини наших чудових казок з Індії, як би там не було, мусить бути дещо змодифікована, – особливо ж сама історія і початки індійської літератури, які досі оповиті густою імлою непевності” [6, т. 45, с. 264]. Також, незважаючи на численні схвальні відгуки, систематичне відстоювання прав школи, учений все ж не вважав її самодостатньою, такою, що дає відповідь на всі важливі питання фольклористики (про певну обмеженість методу говорили й самі міграціоністи), і переконував, що більшої об’єктивності дослідник-фольклорист досягне, якщо застосовуватиме комбінацію різних методів, враховуючи внутрішню природу аналізованого матеріалу.

Попри прихильні відгуки І. Франко все ж об’єктивно вважав міграційну школу дещо обмеженою, такою, що потребує певних доопрацювань, аби виявляти дієвість не тільки під час з’ясування прототипів чарівних казок. Він доречно спостеріг, що сфера впливу міграційної школи є досить незначною, оскільки пісні, прислів’я, загадки “вже внаслідок своєї художньої форми виключали безпосе-

редне застосування” її, так само як і відносно тих жанрів, що мали виразне національне походження, однак і тут дослідник виявляє “пожиточність” теорії, адже вона “дозволяла, наприклад, виділяти прозорий цикл легенд і пісень баладових мотивів, які підлягають міграції, а також такі, що жодним способом не годилися ні до міфологічних комбінацій..., ані навіть до ілюстрації стосунків і характеру даного народу” [6, т. 45, с. 264]. Неодноразово І. Франко вступав у заочну дискусію із Т. Бенфеєм, вказував на певні хиби його праці, пропонував власні аргументовані доповнення щодо мандрівки окремих мотивів, які залишилися поза увагою німецького сходовознавця. При цьому демонстрував справжній талант науковця, який оперуючи величезною масою європейської та орієнтальної літератури, робив цінні спостереження, виявляв численні “парості” старих східних тем у західному літературному просторі. На відміну від Т. Бенфея, І. Франко не розглядав єдину схему руху “схід→захід”, він брав до уваги і зворотні процеси, відзначав немалий культурний вплив Європи на східні народи. Таке взаємозбагачення, постійний обмін інформацією, на думку вченого, закономірні у процесі неперервного культурного діалогу.

До переліку критичних зауважень щодо методологічних побудов міграціоністів І. Франко зачисляв неможливість застосовувати здобутки школи під час аналізу усіх без винятку жанрів фольклору, недостатнє розкриття генетичного процесу запозичень, підкріплення ідей головно на основі аналізу писаних пам’яток без інтенсивного залучення власне уснословесних матеріалів. Щоправда дослідник вважав неприпустимим абсолютне заперечення міграційної теорії, адже відмова від її здобутків “в найбільшій часті випадків мусить вилучати даний твір з цілого того цивілізаційного руслу, в якому він постав і без якого належним чином бути не може” [6, т. 45, с. 266].

І. Франко, як уже було зазначено, підтримував титульну ідею міграціоністів щодо пояснення “многоти спільного” в усній словесності багатьох народів як наслідку численних запозичень і переходів. “Позаяк перехід той дуже трудно, а звичайно й неможливо вловити, так сказати, на гарячих слідах, а завсігди в науці мається діло з результатами того переходу, не раз дуже сильно зміненими, повриваними, попутаними і пов’язаними зі складовими частинами інших творів, для того наука про ці твори вимагає дуже бистрого ока, обширної знайомості матеріалу і холодного критичного розуму, щоб не дати звестися привидам, не взяти речей запозичених та занесених за питому власність даного народу, розпізнати в творах сильно змінених, в неясних не раз уривках основні типові риси певного твору і при всім тим бути дуже осторожним в виводах та заключеннях. Щоб мати певний критерій, чи якийсь твір усної словесності є оригінальним витвором народу, чи позиченим з заграниці і переробленим, на се не раз треба бути і філологом, і істориком на широкий розмір, і тонким психологом” [6, т. 46, кн. 2, с. 28].

Дальші ґрунтовні фольклористичні студії довели (не без впливу Франкових спостережень), що Бенфеєва екзегеза, оте часто однотипне “шукання в орієнті”, має досить обмежений діапазон поширення, лише незначний відсоток уснословесних творів вписувався у дослідницьку парадигму міграціоністів, чимало цінних матеріалів перебувало на маргінесі наукових зацікавлень, їх почасти свідомо відкладали у довгу шухляду через неформатність, недостосованість до титульної

ідеї. Розважливі критики теорії наслідування, жодним чином не применшуючи заслуг школи, послідовно висвітлювали хибні точки у наукових побудовах опонентів. Зокрема, одним із найочевидніших недоліків бенфеїстів стала відсутність цілісного, заснованого на глибинному аналізі погляду на народну словесність. Також міграціоністи, як зазначав М. Грушевський, посилаючись на міркування Ж. Бедьє, нерідко перетворювали свої студії на “колекціонування без досліджування”, “збирання матеріалу без провідної ідеї” [3, т. 1, с. 353]. Відсутність чітко артикульованих завдань, аргументованих виваженим практичним дослідом праць, які б пропонували синтез пізнавальних змагань багатьох поколінь фольклористів з одночасною вказівкою на нові перспективні шляхи пошуку, стала вагомою причиною досить швидкого витіснення міграційної школи із авансцени європейського наукового життя.

І. Франко виважено і ретельно досліджував “кардіограму” методологічних пошукувань фольклористів другої половини XIX ст., демонстрував глибоке розуміння постулатів, висловлених представниками різних фольклористичних шкіл, вказуючи на перспективність певних методологічних знахідок, систематично застосовував їх у власній науковій лабораторії, доповнював цінними спостереженнями та рекомендаціями, виявляв при цьому талант високолетнього фольклориста-аналітика, який відмовляється від штучного, надуманого “підпирання” заздалегідь задекларованих теорій, і визначає напрям дальших студій, лише виходячи із сутності досліджуваного матеріалу, лише враховуючи превалююче внутрішнє начало уснословесних творів, які опинилися в об’єктиві його наукових зацікавлень. Загалом у Франкових оцінках методологічних побудов представників різних фольклористичних шкіл проглядається єдиний план сприйняття, цілісний погляд на предмет, завдання і способи вирішення найскладніших уснословеснознавчих проблем.

Керуючись критеріями раціоналізму, логічності, “донеслості факту”, аргументованості та детермінованості у власних наукових студіях з поля фольклору, І. Франко вимагав, аби аналогічні принципи систематично використовували його колеги-дослідники. Незважаючи на те, яку методологічну доктрину підтримує учений, передусім він повинен стояти в обороні істини, наукової правди, заснованої не на гіпотезах, а на багатовекторному, стереометричному аналізі матеріалу. Менше непосутньої балаканини, і більше розміреного наукового дослідження – саме такою тезою можна окреслити Франкові дослідницькі інтенції. Учений, як і інші очільники європейської наукової еліти кінця XIX ст., обстоював примат об’єктивності і компетентності у сфері досліджуваних питань.

1. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики. К.: Либідь, 1998. 406 с.
2. Гарасим Я. Естетика народнописенної творчості в українській фольклористиці XIX – початку XX століття // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол. Львів, 2007. Вип. 41. С. 136.
3. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. К.: Либідь, 1993. Т. I. 392 с.
4. Драгоманов М. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Львів, 1899. Т. 1.
5. Мельник Я. Іван Франко й біблія аросурґа. Львів, 2006. 512 с.
6. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наук. думка, 1976–1986.

7. Франко І. Додаткові томи до Зібр. творів у 50 т. К.: Наук. думка, 2008. Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1876–1895.

8. Франко І. Що таке казковий мотив? // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955. С. 206.

**“SEARCHING THE ORIENT”:
MIGRATIONAL SCHOOL IN IVAN FRANCO’S RECEPTION**

Sviatoslav Pylypchuk

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article offers an insight into Franko’s assessment of the methodological approaches in the migration school. It has been remarked that the ideas of Th. Benfey as the founder of the school and his followers essentially influenced the dynamic progress in the European folkloristics. Special attention is paid to the implementation of the migrationists’ findings in I. Franko’s folkloristic discourse.

Key words: migration school, migrant subject, intercultural exchange, scholarly-methodological conception, original source.

**“ИСКАНИЕ В ОРИЕНТЕ”:
МИГРАЦИОННАЯ ШКОЛА В РЕЦЕПЦИИ ИВАНА ФРАНКО**

Святослав Пилипчук

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье проанализировано, как И. Франко оценивал методологические поиски представителей миграционной школы. Отмечено существенное влияние идей основателя школы Т. Бенфея и его последователей на активное развитие фольклористики в Европе. Сконцен-трировано внимание на использовании достижений миграционистов в устнословесноведческом дискурсе И. Франко.

Ключевые слова: миграционная школа, бродячий сюжет, межкультурный обмен, научно-методологическая концепция, первоисточник.

Стаття надійшла до редколегії 05.05.2009

Прийнята до друку 20.10.2009